

ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫҢ БІЛІМ МЕН ҒЫЛЫМҒА ТАЛПЫНЫСЫ

Сапарбек Диас Жарқынбекұлы E-mail: Diassaparbek59@gmail.com Гуманитарлық ғылымдар және өнер факультетінің I курс студенті Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы Ғылыми жетекшісі, п.ғ.м., аға оқытушы – Женисова Г.Ж.

Адамзат қоғамының қалыптасуы, одан әрі өсіп-өркендеуінде, тарихи сатылармен ілгерілеуінде ғылымның атқаратын рөлі ерекше екені белгілі. Екінші жағынан, ғылым - қоғамның өзін дүниеге келтірген, оның өркендеуіне жағдай туғызған құбылыс. Біз ғылымның дүниесін танып, игерудің, данышпандық пен зерделіліктің қайнар көзі екенін жақсы білеміз. Адамның айналасындағы дүниені танып-білуі күрделі қайшылыққа, ұзаққа созылатыны және де оның адамның жаңа әрі тың білімді игерумен байланысты екені алғашқыдан мәлім. Білім дегеніміз - материалдық және рухани құбылыстар туралы шынайы әрі нақты мәліметтер жиынтығы, олардың адам санасында дұрыс, объективті бейнелеуі. [1] Ғылым дегеніміз — адамның табиғат, қоғам және өзінің танымы туралы білім алуға бағытталған рухани қызметінің ерекше формасы. Ғылымның негізгі мақсаты ақиқатқа жету және табиғат, қоғам, ойлау заңдылықтары, танымның өзі туралы нағыздықтың объективтік заңдылықтарын ашу. Ғылым ежелгі заманда (Қытайда, Үндістанда, Грекияда) пайда болды. Ұзақ уақыт бойы ғылыми білімдер баяу дамыды. Тек XVI—XVII ғасырлардан бастап Батыс Еуропада ғылым қуатты күшке айналып, индустриялы қоғамның құрылуы мен дамуына септігін тигізді. Содан бері ғылым практикамен тығыз байланыста, өзіндік өмір сүруі мен дамуы үшін одан әсер алады. Сол кезеңнен осы ұрпаққа дейінгі аралықта ғылым адамдардың практикалық қызметіне қатты әсер ететін, оның барысы мен деңгейін айқындайтын қоғамның тікелей өндіргіш күшіне айналды. [2] Қазіргі таңда біздің әлеміміз жаңа қадам басты. Ғылым өміріміздің бір бөлшегі, елдердің дамуы, техникалардың жетіуді және адамның күнделікті тұрмыс тіршілік жағдайын жеңілдетумен бірге оны одан әрі жақсартты. Ғылымның маңыздылығын тереңірек түсініп, ғылыми зерттеулер мен көптеген жобаларды қолдап және дамыту – адамзат болашағының жарқын болуына себепші болады. Ғылым маңызды екені түсінікті. Адамдардың білімді алуын, қабылдауын, тексеру бағытындағы қызмет түрі депте айта аламыз және ғылымға талпынған адам философ болуы әбден мүмкін. Философ — алғашқыда әрі дана, әрі табиғатты зерттеуші, сынаушы, байқаушы ретінде бой көрсетті. Сондықтан бұларды «натурфилософтар» деп атады. Философияның дүниеге келуі дегеніміз — өмірлік тәжірибеде адам сезімінің, идеалдық үміт пен әлем туралы білімнің үйлесімдігін іздеу нәтижесінде ерекше рухын қалыптасуы болалы. Философия пайда болғаннан бастап барлық ғылымды қамтыды, яғни ғылымның ғылымы болды. [3] Ғылым – бұл бізге өмірімізді ұзартуға, денсаулығымызды бақылауға және жақсартуға мүмкіндік береді, соның арқасында біз ауруларды емдеуге және ауырсынуды жеңілдетуге арналған дәрі-дәрмектерді шығара аламыз, өзімізді сумен қамтамасыз етуге, негізгі қажеттіліктерді, соның ішінде тамақты қанағаттандыруға және энергия алуға көмектеседі. Сондай-ақ ғылым бізге көптеген ойын-сауық құралдарын, соның ішінде спорт пен музыканы және коммуникациялық технологияның соңғы жетістіктерін пайдалану мүмкіндігін беру арқылы өмірімізді қызықты етеді. Және, ең маңыздысы, ол бізге ойлауға азық береді. [4] Ғылым күнделікті өмірдегі мәселелердің шешімін табуға және ғаламның құпияларына жауап іздеуге көмектеседі. Басқаша айтқанда, білімнің ең маңызды көздерінің бірі. Ол б23 қоғамның әл-ауқаты үшін белгілі бір рөл атқарады және бірқатар функцияларды орындайды: жаңа білімді құру, білім беруді жақсарту және өмір сүру сапасын жақсарту. Ғылым қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандырып, оған жаһандық

проблемаларды жеңуге көмектесуі керек. Ғылымның рөлін жалпы түсіну және азаматтарды ғылыми өмірге тарту, оның ішінде ғылыми білімді танымал ету арқылы адамдарға жеке және кәсіби тұрғыдан саналы таңдау жасауға мүмкіндік беретін білім мен дағдыларды дамытуда шешуші рөл атқарады. Үкіметтер денсаулық сақтау және ауыл шаруашылығы сияқты салаларда сенімді ғылыми ақпаратқа негізделген шешімдер қабылдауы керек, ал парламенттер қоғамды қозғайтын барлық мәселелер бойынша заң шығару кезінде соңғы ғылыми жетістіктерді ескеруі керек. Сонымен қатар, ұлттық үкіметтер климаттың өзгеруі, мұхит жағдайы, биоәртүрліліктің жоғалуы және тұщы су көздері сияқты заманауи қоғамның проблемаларының ғылыми аспектілерін түсінуі керек. Білімді болып, дүниеге деген көзқарасының оң болып дамуы әр адамның өзіне байланысты. Біздің елімізде оқимын, дамимын деген адамға барынша мүмкіндік жасалған деп ойлаймын. Қазіргі заманда көзі ашық, көкірегі ояу оқыған, білімді азамат болмаса, бір орында қалып, жан-жақты дами алмай қалуын әбден мүмкін. Сондықтан да әр адам өзі үшін тырысып, ізденуі керек. Ең бірінші кезекте әр ата-ана баласының болашағы үшін, мектеп табалдырығын аттаған кезден бастап, баласының білімді болып, жан-жақты қалыптасуы үшін жағдай жасауы керек деп ойлаймын. Сол кезде қалыптасып келе жатқан жас ұрпақтың білім-ғылымға деген көзқарасы дұрыс болып, саналы білімді ұрпақ болып қалыптасады. Тұрақты дамуға қатысты қиындықтарға лайықты түрде қарсы тұру үшін үкіметтер мен азаматтар ғылым тілін түсінуі және ғылыми сауатты болуы керек. Өз кезегінде, ғалымдар саясаткерлердің алдында тұрған қиындықтарды түсініп, олардың зерттеу нәтижелерінің өзектілігін және олардың жалпы жұртшылыққа қолжетімділігін арттыруға ұмтылуы керек. Қазіргі қоғамның мәселелері жеке пәндердің дәстүрлі шекарасынан шығып, зерттеуден білім жинақтауға және оны тәжірибеде қолдануға дейінгі инновацияның бүкіл өмірлік циклін қамтиды. Ғылым, технология және инновация неғұрлым әділ және тұрақты дамуға қол жеткізудің негізі болуы керек. Күрделі жаһандық бәсекелестік жағдайында инновациялық процесс, оның жылдамдығы, тереңдігі және көлемі экономикалық дамудың анықтаушы факторы болып табылады. Бүгінгі таңда қазақстандық жастар не нәрсеге арнау керектігін және өз өмірін қалай ұйымдастыру керектігін таңдау мүмкіндігін айтарлықтай кеңейтті. Жастар білім мен технологияны күнделікті өмірде шебер және тиімді пайдалануды үйренуі керек. Реформалар кезеңінде қазақ жастары өз таңдауларын айтарлықтай кеңейтті: неге арнау керек және өз өмірін қалай ұйымдастыру керек. Шекаралардың ашылуы, сыртқы дүниенің қуатты ақпарат ағынымен ұштасуы тек экономикада ғана емес, қазақ қоғамы өмірінің басқа салаларында да «нарықтық» қатынастардың қалыптасуымен тұспа-тұс келді. Бірақ сонымен бірге ғылыми жұмыс пен мемлекеттік қызметтің беделі «заманауи» мамандықтармен салыстырғанда (банк, қаржы, ақпараттық технологиялар, туризм, көтерме сауда) айтарлықтай жақсарды. Қазіргі уақытта жастар өздерінің кәсіби болашағын бюджеттік ұйымдарда емес, коммерциялық фирмаларда, көтерме саудамен, қаржымен, кеңес берумен айналысатын шетелдік компанияларда көруге бейім. Бұлда бір дұрыс шешім. Себебі жан-жақты даму арқылы жастар өзінің ой өрісін одан әрі жетілдіре алады. Яғни әрбір адам өзінен бастап солай білім алатын болса өзіне және еліне өте үлкен жетістіктер әкеле алады. Осы тұста жетілген тұлғаны тәрбиелеу үшін ғұлама ғалым, ойшыл, философ Әл-Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі» деген басты қағиданы ұсынған болатын. Бұл қағиданың қазіргі таңдағы өзектілігі зор. Тәрбиелеу – адамдардың бойында білімге негізделген түрлі игіліктер мен өнерлерді дамыту деп те атауға болады. Тәрбиелеу – жеке адамның кісілігін қалыптастыру деп көрсетеді әлемнің екінші ұстазы. Ол тәрбие әрекетінде қатты әдісті, қатаңдық пен жұмсақ 624 әдісті, жұмсақтықты ұштастыра білуді ұсынады, яғни бұл

әрекеттер де қазіргі таңда өте өзекті болып табылады. Тәрбиелеу ісі асқан шеберлікті, зор талантты талап етеді. Жас ұрпақты тәрбиелеудің түрлі жолдары мен әдістері көп, соның ішінде ұрпақ тәрбиелеуде халқымыздың рухани байлығына және асыл мұраларына, ұлттық құндылықтарына сүйенген жөн. Елбасы Н.Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында: «Ұлы дала Әл Фараби мен Ясауи, Күлтегін мен Бейбарыс, Әз-Тәуке мен Абылай, Кенесары мен Абай және басқа да көптеген ұлы тұлғалар шоғырын дүниеге әкелді» дей отыра, тарихи сананы жаңғырту үшін ең алдымен, ұлт қаһармандарын үлгі тұтуға, олардың өнегелі өмірі мен артына қалдырған құнды еңбектерін елге, әсіресе жас ұрпаққа кеңінен насихаттау керек деп атап өткен. Тағыда айтып өтсек бәрімізге мәлім ұлы тұлғамыз Халел Досмұхамедов қазақ педагогикасы мен оқу-ағарту ісінде ерекше із қалдырғандардың бірі. Досмұхамедов ғылым білім саласында болашақ ұрпаққа лайықты мұра қалдыруда көп еңбек сіңірді. Жәнеде медицинадан басқа анатомия, физиология, зоология, ботаника мәселелерін жетік меңгерген. Осындай жетістік жетудің басты құндылықтарының бірін ол тіл деп санаған. Себебі «Тіл – халықтың жаны». «Тіл білмеген халықты халық деп атауға болмайды». «Білімге тіл арқылы жетеді». «Тілін жоғалтқан халық өзін де жоғалтады». «Білімді адамның тілі бай». «Мәдениетке ұмтылған халық оның тілін байытады» деп бізге болашақ жастарға жеткізген. Қазақстанның ғылым саласы Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында барлық посткеңестік республикалардағыдай қиын кезеңдерді бастан өткерді. Кеңестік кезеңнің ең күшті ғылыми әлеуеті (ғылымның әртүрлі салаларында ірі ғылыми мектептер қалыптасты, елеулі нәтижелер, ашылымдар) ХХ ғасырдың 90-жылдарынан бастап тұрақты түрде өз орнын жоғалтып, күрделі мәселелермен жаулап алды. Одан кейінгі жылдар ғылыми қызметті құрайтын барлық параметрлердің тұрақты және күрт құлдырауы болды: қысқарту, кейде ғылыми зерттеулерді қаржыландырудың толық жетіспеушілігі, олардың нәтижелеріне де, жалпы зерттеушілердің жұмысына да сұраныстың болмауы. Көптеген ғылыми институттар жабылды, ал қалғандарында материалдық-техникалық базаның деңгейі мен ғылыми зерттеулер жүргізуге жағдай айтарлықтай төмен болды. Осының барлығы ғылым өнімділігінің жалпы төмендеуіне, ең бастысы кадрлардың күшті ауысуына әкелді. Мәселен, 1991 жылдан 2000 жылға дейін республикадағы ғылыми қызметкерлердің саны екі есеге жуық қысқарды: 27,6 мыңнан 14,8 мыңға дейін. Осы дағдарыс жылдарында тәуелсіз мемлекеттің жаңа отандық құрылымдары мен ғылым саласындағы ұлттық нормативтік-құқықтық базаны қалыптастыруға алғашқы қадамдар жасалды. 1992 жылдың өзінде-ақ «Қазақстан Республикасының ғылым және мемлекеттік ғылыми-техникалық саясаты туралы» Заң қабылданып, осы кезеңдегі республика ғылымының дамуының негізгі принциптері айқындалды. 2000 жылдары ғылым саласындағы реформаларды одан әрі шоғырландыру және жаңа міндеттерді айқындау үшін Қазақстан Республикасының «Ғылым туралы» Заңы және «Қазақстан Республикасының ғылымын дамытудың 2007-2012 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» қабылданды. 2011 жылы қабылданған «Ғылым туралы» Қазақстан Республикасының жаңа Заңында озық әлемдік тәжірибе мен заманауи жағдайларды ескере отырып, ғылымды басқарудың жаңа үлгісі ұсынылды. Бұл модель қаржыландырудың жаңа нысандарын, ғылымды басқарудың жаңа құрылымдарын енгізу сияқты реформаларды қамтыды, оның негізгі қағидаты – шетелдік сарапшыларды кеңінен тарта отырып, көп деңгейлі сараптама негізінде ғылыми жобаларды конкурстық іріктеу, сондай-ақ ғылымды терең интеграциялау. және білім беру, университет ғылымын нығайту, ғылымның экономиканың нақты секторымен байланысы және т.б. Ғылымды реформалау жөніндегі жұмыстың жалғасы 2015 жылы қабылданған «Ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін коммерцияландыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы болды, ол ғылымды практикалық енгізудің жаңа 625 тетіктерін

әзірлеуге бағытталған. ғылыми зерттеулер және ғылыми зерттеу нәтижелерін өндіріске енгізуді қамтамасыз ету. Предпринимаемые государственные меры были нацелены на широкое стимулирование научно-исследовательской деятельности – это увеличение финансирования науки в целом, введение 3-х форм финансирования науки: базового, грантового и программно-целевого, расширение международного сотрудничества, совместных исследований с мировыми научными центрами, открытие исследовательских университетов және басқалар. Жаңа PhD бағдарламалары бойынша ғылыми кадрларды даярлау үшін гранттар ұлғайтылды – жылына 2 мыңнан астам, сондай-ақ шетелдік ғылыми тағылымдамалар саны, оның ішінде Тұңғыш Президент – Елбасының халықаралық бағдарламасы бойынша Н.Ә. Назарбаев «Болашақ». Отандық ғалымдардың материалдық мәселелері де шешілді. Осылайша, әлеуметтік қолдау жобасы бойынша жас ғалымдар пәтерлерге ие болды, PhD докторанттарының шәкіртақы мөлшері 80%-ға өсті, ғылым мен техника саласындағы әл-Фараби атындағы Мемлекеттік сыйлық және ғылымның әртүрлі салаларындағы жыл сайынғы жекеленген сыйлықтар (150 ден бастап) ғылыми жетістіктері үшін тағайындалды. 350 айлық көрсеткішке дейін) және ғылыми стипендиялар тағайындалды. 2020 жылы ғылыми-зерттеу институттарын техникалық жаңғырту жүргізілді: ғылыми ұйымдардың базасын жаңғырту және нығайтудың жаңа бюджеттік бағдарламасы бойынша (2,8 млрд. теңге), 23 институт зертханалық жабдық сатып алды. Биылдың өзінде бұл мақсаттарға 3,8 миллиард теңгеден астам қаржы бөлінді, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің төрағасы Ж.Құрманғалиева атап өткендей, ғылыми институттарды жаңғырту жұмыстары жалғасын табады. кейінгі жылдар. Ғылыми қызметкерлердің еңбекақысының негізгі көзі болып табылатын жобаларды қаржыландыруға арналған конкурстар кеңейтілді. Мәселен, егер бұрын ғылыми жобаларды гранттық қаржыландыру конкурстары үш жылда бір рет қана өткізілсе, 2020 жылы 5 конкурс өткізілді. Алғаш рет гранттардың жаңа түрлері енгізілді: ынтымақтастыққа (3 жылға), қысқа мерзімді (1 жылға), жеке, жас ғалымдарға және т.б, бұл республика ғалымдарына елеулі мемлекеттік қолдау көрсетті. Ғылым саласының алдында тұрған жаңа міндеттерді шешу үшін қазіргі уақытта ғылымды дамытудың ұлттық жобасы мен «Ғылым туралы» Заңға өзгерістер мен толықтырулар пакеті әзірленуде. Қызықты ұсыныстардың бірі – ел үшін іргелі, стратегиялық зерттеулер жүргізетін ғылыми-зерттеу институттарын базалық қаржыландыру тізіміне ғылыми қызметкерлерді енгізу (бұрын бұл тізімде тек инфрақұрылымдық шығындар мен әкімшілік қызметкерлерге төленетін төлемдер ғана болатын) және басқа да ұсыныстар енгізілуде. : ғылыми-зерттеу институттарындағы корпоративтік басқару мәселелері, ғылыми зерттеу институттарының басшыларын тағайындау бойынша ашық конкурс, ғалымның жеке жетістіктеріне байланысты еңбекақы төлеу жүйесін әзірлеу және т.б. Қазіргі уақытта ғылым саласын дамыту және оның тиімділігін арттыру мемлекеттің бірінші кезектегі және кезек күттірмейтін міндеттерінің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Қ. Тоқаев ғылымды қаржыландыруды айтарлықтай арттыруды тапсырды. Мәселен, 2020-2022 жылдарға арналған ғылымды қаржыландыру көлемі екі есеге ұлғайып, 2025 жылға қарай ЖІӨ-нің 1%-ына (қазіргі уақытта 0,12%) дейін ұлғайту жоспарлануда. Мемлекет басшысы 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында ғылымды дамыту мәселесіне ерекше назар аударып, Үкімет алдына мынадай басым міндеттер қойды: – жыл сайын 500 ғалымның әлемнің жетекші ғылыми орталықтарында тағылымдамадан өтуін қамтамасыз ету, сондай-ақ «Жас Ғалым» жобасы бойынша ғылыми зерттеулерге жас ғалымдарға 1000 грант бөлу; – ғылымды қаржыландыруға ірі кәсіпорындардың қаражатын тарту; республикалық ғылыми басымдықтарды негізге ала отырып, бюджет есебінен ғылым мен техниканы дамытуға арналған күрделі салымдардың 1 % шегерімдерін бөлуді

орталықтандыруды қамтамасыз ету; 626 – ұлттық деңгейде қолданбалы міндеттерді шешуге ғылымды тартуға арналған елдің ғылыми-техникалық дамуының жеке бағдарламалық құжатын әзірлеу. Көріп отырғаныңыздай, Тәуелсіздік жылдарында ғылыми салаға мемлекеттік қолдау бағытталған және жүйелі түрде жүргізіліп, отандық ғалымдардың ғылыми-зерттеу жұмыстарының мүмкіндіктерін кеңейтуге және жалпы республика ғылымының дамуын ынталандыруға бағытталды. Соңғы деректер республиканың ғылыми саласындағы сөзсіз оң өзгерістерді көрсетеді. Мәселен, Қазақстанда соңғы онжылдықта ғылыми қызметкерлер саны 2009 жылғы 15,8 мыңнан қазіргі уақытта 21,8 мың адамға дейін тұрақты өсуде. Сондай-ақ ғылымға жастардың ағыны тенденциясы байқалды – жас ғалымдар ғылыми қызметкерлердің жалпы санының 37,5%-ын құрайды, ал 2010 жылы олардың саны 24%-ды құрады. Соңғы 10 жылда қазақстандық ғалымдардың халықаралық деректер қорына кең қолжетімділігін қамтамасыз ету бойынша жұмыстар жүргізілді, бұл басылым белсенділігінің айтарлықтай артуына әсер етті. Осылайша, Қазақстандағы 2015-2019 жылдарға арналған басылымдар саны. 14852 бірлікті құрады, бұл елімізге 2011 жылы 101-орын болса, 214 елдің ішінде әлемдік рейтингте 75-орынға шығуға мүмкіндік берді. Ал, Қазақстанның ғылыми әлеуетінің жемісті дамуының ең жарқын көрсеткіші отандық ғалымдардың өзекті жаһандық проблема – коронавирустық пандемиямен күрестегі зор табысының соңғы фактісі болса керек. Осылайша, Биологиялық қауіпсіздік проблемалары ғылыми-зерттеу институты ғалымдарының жұмысының жоғары нәтижелерінің арқасында Қазақстан COVID-19-ға қарсы өз вакцинасын жасаған әлемдегі 5-ші ел болды. Бұл Қазақстан ғылымы талай белестерді бағындырып, биік белестерді бағындыратынына, ал ғалымдарымыз ғылыми саланың түрлі салаларында ірі де елеулі нәтижелерге қол жеткізетініне сенім ұялататын орасан зор ғылыми жетістік екені даусыз. [5] Қортындылай келе әр адамда таңдауы өзінде кедей болу немесе бай болу. Кедей адам бір затты тозса оны қайтадан сатып алады және онымен әуре болып жүреді. Ал бай адам ешқашан тозбайтын өмірінің соңына дейін пайда мен табыс әкелетін затты таңдайды, білім мен ғылым. Білім мен ғылым біздің болашағымыздың қайнар көзі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі 1. Тойматаев Д.Б., Ғылым тарихы мен философиясы, Қостанай. 2016, 5б. 2. https://el.kz/content-4467_3731/ 3. Ғабитов Т.Х., Философия негіздері, Алматы. 2019, 4б. 4. Ж. Байгерей., Білімді болу заман талабы, мақала, Түркістан, 27.09.2022. 5. <https://strategy2050.kz/ru/news/nauka-kazakhstan-za-gody-nezavisimosti/>